

INNOVATSION MUHIT KONTSEPTSIYASI VA UNING TUZILMASI

Alikulov Umrzak Murtazaevich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11195791>

Annotatsiya. Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning muhim shartlaridan biri sifatida innovatsion muhitni yaxshilash masalalarining nazariy tadqiqi mazkur maqolada o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: milliy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, innovatsiya, innovatsion iqtisodiyot, innovatsion muhit, raqobatbardoshlik.

THE CONCEPT OF THE INNOVATION ENVIRONMENT AND ITS STRUCTURE

Abstract. This article reflects a theoretical study of the issues of improving the innovation environment as one of the most important conditions for the sustainable development of the national economy.

Keywords: national economy, sustainable development, innovation, innovative economy, innovative environment, competitiveness.

КОНЦЕПЦИЯ ИННОВАЦИОННОЙ СРЕДЫ И ЕЕ СТРУКТУРА

Аннотация. В данной статье отражено теоретическое исследование вопросов улучшения инновационной среды как одного из важнейших условий устойчивого развития национальной экономики.

Ключевые слова: национальная экономика, устойчивое развитие, инновации, инновационная экономика, инновационная среда, конкурентно-способность.

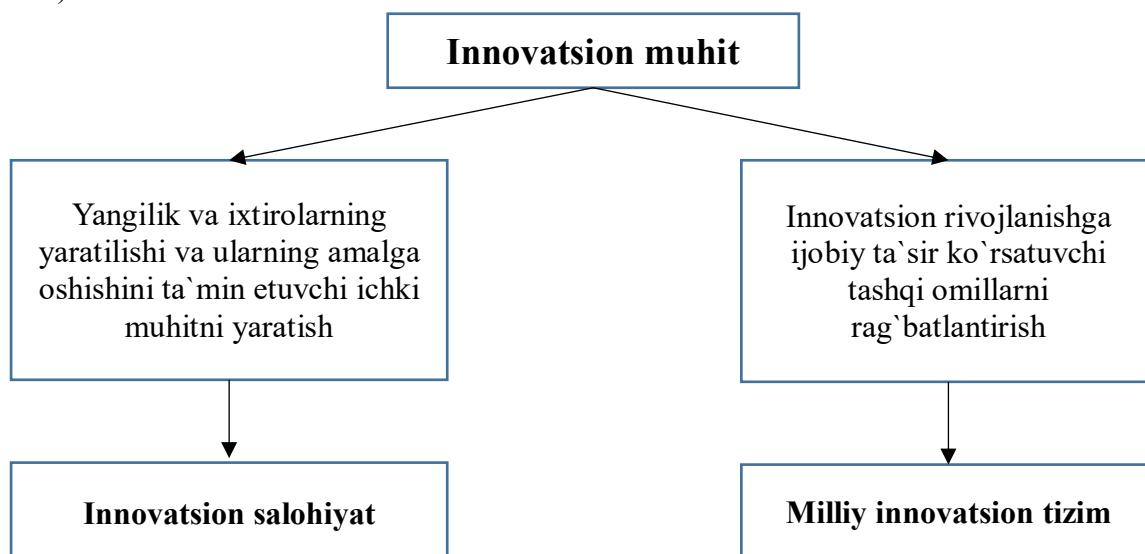
Jahon tajribasi barcha sohalarda sifatli o'sishni ta'minlovchi yangiliklarni uzluksiz tarzda amaliyotga joriy etish jamiyat va iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchiga aylanganligini ko'rsatmoqda. Bugun rivojlanishning innovatsion modellari va "aqli" texnologiyalar amalga oshirilayotgan mamlakatlar eng muvaffaqiyatli va barqaror hisoblanadi.

Bunday mamlakatlarning barqaror taraqqiyoti, ularning jahon bozorlarida raqobatbardoshligi tabiiy resurslarni eksport qilish va jismoniy mehnatdan foydalanishga emas, balki innovatsion g'oyalar va ishlanmalarga asoslanadi. O'zbekistonni ishlab chiqarishda innovatsiya va intellektual hissaning yuqori ulushi bo'lgan barqaror bozor iqtisodiyotiga, zamonaviy va global bozorda raqobatbardosh sanoatga, shuningdek, qulay investitsiyaviy va ishchanlik muhitiga ega jadal rivojlanayotgan mamlakatga aylantirish dolzarb vazifa sifatida belgilab olingan. Qo'yilgan maqsadlarga O'zbekistonni rivojlanishning innovatsion modeliga to'liq o'tkazmasdan turib erishish mumkin emas, bu mamlakatda innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning hamda davlat boshqaruvi, iqtisodiyot ustuvor tarmoqlari va ijtimoiy sohaga innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarni amalda joriy qilishni rag'batlantirishning samarali tizimini yaratish zaruratini taqozo etadi.

Bugungi kunda mamlakatimizning asosiy muammolaridan biri shundaki, mamlakatimiz iqtisodiyotini innovatsion asoslarga o'tkazish masalalarini hal qilishning innovatsion sifat va mexanizmlari to'la-to'kis ishlab chiqilgani yo'q. Mamlakatimizda innovatsion g'oyalarning tug'ilishiga va ularni tijoratlashtirishga yordam beruvchi to'laqonli innovatsion muhit mavjud emas. Bu innovatsion rivojlanish sohasida mustahkam qonunchilik bazasining yaratilmaganligi

bilan bogʻliq. YUqorida tilga olib oʻtilgan muammolarning yechimi bizning fikrimizcha quyidagi ikkita holat bilan bogʻliq.

Bu, birinchidan, bugungi kunda dunyoning barcha taraqqiy etgan mamlakatlarida shakllanib ulgurgan milliy innovatsion tizimlarning tarkibiga kiruvchi institutlar va tashkilotlarning umumiylik sifatida innovatsion taraqqiyotga ijobiy taʼsir koʻrsatuvchi tashqi shart-sharoitlarni yaratish zaruriyati bilan belgilansa, ikkinchidan esa, xoʻjalik yurituvchi subʼyektlarda butun bir innovatsion tsikl davomida gʻoyalarning tugʻilishi va ularning tijoratlashuviga imkon beruvchi innovatsion salohiyat - ichki muhitning mavjudligi bilan belgilanadi. Innovatsion muhit sifatida baholanuvchi ichki muhit va tashqi shart-sharoitlarning oʻzaro uygʻunligi samarali innovatsion faoliyatni amalga oshirishning asosiy sharti hisoblanadi (1-rasm).

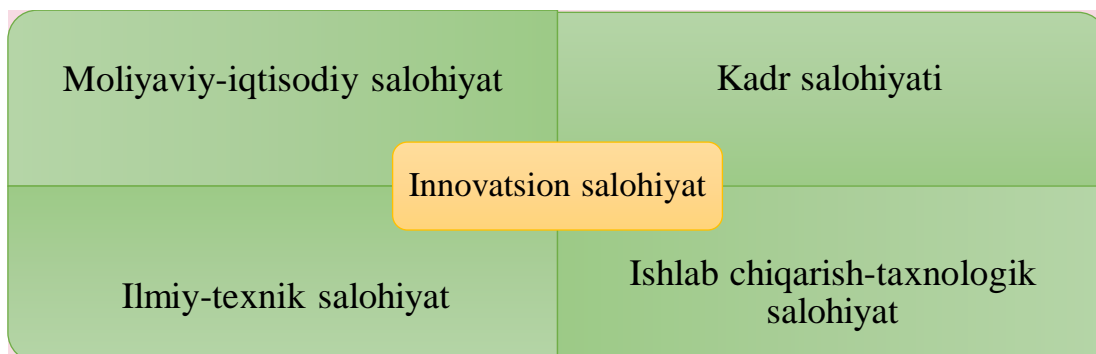

1-rasm. Innovatsion muhitni shakllantirish (1)

Innovatsion jarayon barcha boʻgʻinlarining samarali faoliyat koʻrsatishini taʼmin etuvchi zaruriy innovatsion muhitni yaratish uchun innovatsiyalarni amalga oshirishning barcha ichki va tashqi omillarini oʻzaro hamohanglikda rivojlantirish talab etiladi. Yangiliklar (biznes gʻoyalar, innovatsion loyihalar)ni yaratish va ularni amalga oshirishning eng muhim sharti innovatsion faoliyat subʼyektlari (tadbirkorlar, innovatsion jamoa, faoliyat koʻrsatuvchi kompaniyalar)da turli-tuman resurslarning umumiylik bilan tavsiflanuvchi innovatsion salohiyatning mavjudligi bilan belgilanadi.

Tadbirkorlar innovatsion kompaniyani tashkil etish bosqichida zarur resurslarning barchasiga ham egalik qila olmasliklari mumkin, shunday boʻlsa-da, innovatsion faoliyatni amalga oshirish chogʻida ularga egalik qilishga intilish va ularning zarur ekanligini anglab etish eng muhim shart hisoblanadi. Potensial har doim maqsadning ichki imkoniyatlarining oʻziga xos xususiyati hisoblanadi. Faoliyat koʻrsatuvchi kompaniyada innovatsion strategiya va innovatsion loyihalarni amalga oshirish ham, oʻz navbatida innovatsion salohiyatning asosiy komponentlari mavjud boʻlishini taqozo etadi. Ushbu vaziyatda, sanab oʻtilgan resurslar ilmiy-texnik salohiyat, ishlab chiqarish-texnologik salohiyat, moliyaviy-iqtisodiy salohiyat va kadrlar salohiyati sifatida

tartiblash mumkin bo'lgan kompaniya umumiy resurs salohiyatining ajralmas bir bo'lagi sanaladi (2-rasm).

2-rasm. Innovatsion salohiyat kompaniya umumiy salohiyatining bir qismi sifatida (1)

SHu bois, innovatsion potentsial haqida gapirganda, innovatsiya uchun zarur bo'lgan resurslar mavjudligini emas, balki ulardan samarali foydalanish imkoniyatlarini ham yodda tutish kerak. Ushbu imkoniyatlar, birinchi navbatda, ko'zlangan innovatsion maqsadga erishilishiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatuvchi tashqi muhitga ko'p jihatdan bog'liq bo'lgan o'ziga xos innovatsion muhitning shakllantirilishi bilan bog'liq. SHunday qilib, mavjud va yangidan tashkil etilayotgan kompaniyalarning innovatsion rivojlanishi ko'p jihatdan innovatsiya salohiyat darajasi va kompaniyaning innovatsiyalarni yaratish (tijoratlashtirish) borasidagi imkoniyatlarini tavsiflovchi innovatsion muhit bilan belgilanadi. Keyingi boblarda innovatsion salohiyatning asosiy omillaridan foydalanish mexanizmlarini batafsil ko'rib chiqamiz. SHu bilan birga, ichki innovatsion muhit sifatida innovatsion salohiyatning mavjud ekanligi zarur omil hisoblansada, ilmiy-texnik faoliyat natijalarini samarali tarzda tijoratlashtirish va innovatsion strategiyalarni amalga oshirish uchun yetarli emas. Innovatsion jarayonda barcha yo'nalishlarning samarali ishlashi va ilmiy ishlanmalarning tijoratlashuvini amalga oshirish uchun, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, innovatsion rivojlanishga imkon beruvchi tashqi sharoitlarni yaratish zarur. Tashqi muhit omillari yangi institutsional tuzilmalarni yaratish va mavjudlarini yangilash, ularning funktsiyalari, faoliyat ko'rsatish modellari va boshqa institutsional tuzilmalar bilan o'zaro hamkorlik mexanizmlarini o'zgartirish bilan bog'liq. Har bir mamlakatning innovatsion iqtisodiyotini rivojlantirishga hissa qo'shadigan institutsional bozor tuzilmalarining yaxlitligi milliy innovatsion tizim (MIT)ni ifoda etadi. XX asrning 80-yillaridan buyon innovatsion tizimlarni yaratish dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlari davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib kelmoqda.

So'nggi yillarda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va bunyodkorlik salohiyatini qo'llab-quvvatlash orqali aholiga munosib hayot sharoitlarini yaratish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, bandlikni ta'minlash bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Korxonalarni davlat tomonidan tartibga solish va ularga qulay shart-sharoitlar yaratib borish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasida firmalar va tadbirkorlik sub'ektlarining soni yil sayin oshib bormoqda. Mamlakat

iqtisodiyotining “sogʻlomligi”ni baholashning muhim omili - korxonalarining samarali faoliyat koʻrsatishi boʻlib, bu ularning moslashuvchanligi va doimiy oʻzgaruvchan iqtisodiy vaziyatlarga moslasha olish koʻrsatkichidir.

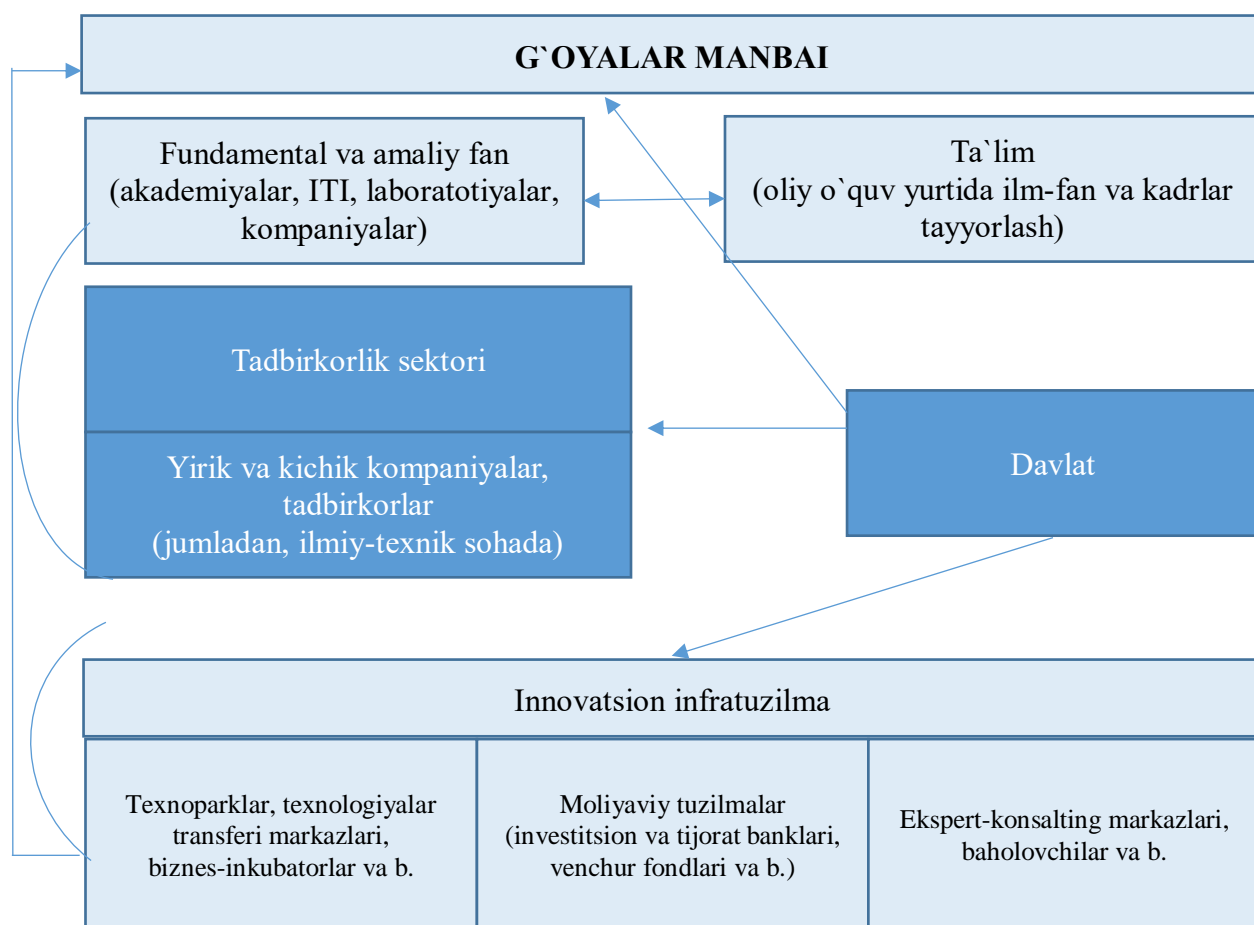
Milliy innovatsion tizimni tadqiq etishda tadqiqotchilar turli yondashuvlar va yoʻnalishlarga tayanib ish koʻrsalarda, kontseptsiya asoschilari milliy innovatsion tizim borasida quyidagi umumiy taʼrifga toʻxtaladilar: “**Milliy innovatsion tizim** - bu milliy chegaralar doirasida ilmiy bilim va texnologiyalarni ishlab chiqarish va tijorat-lashtirish bilan shugʻullanuvchi oʻzaro bogʻliq boʻlgan tashkilot (tuzilma)lar - kichik va yirik kompaniyalar, universitetlar, davlat laboratoriyalari, texnoparklar va inkubatorlarning umumiyligidir. Ularning oʻzaro aloqasi mustahkam milliy ildizlarga, anʼanalarga, oʻziga xos siyosiy va madaniy xususiyatlarga ega boʻlgan huquqiy, moliyaviy va ijtimoiy institutlar majmuasi tomonidan taʼminlanadi”.

MIT lar kontseptsiyasining keyingi davrlardagi taraqqiyoti 1980 yilning oʻrtalarida ayniqsa avj oldi. Ushbu davrda koʻplab olimlar oʻz ilmiy izlanishlari bilan milliy innovatsion tizimlarning rivojiga katta hissa qoʻshdilar. Mazkur ilmiy izlanishlar orasida B.Lundvall, K.Frimen va R.Nelsonlarning tadqiqotlari katta oʻrin tutadi. Qoʻyilgan masalalarni hal etishda ushbu mualliflar oʻziga xos usul va yondashuvlardan foydala-nadilar. Xususan, B.Lundvall milliy innovatsion tizimlarning oʻziga xos jihatlarini tadqiq etsa, K.Frimen innovatsion faoliyatning institutsio-nal jihatlariga urgʻu beradi, R.Nelson davlat tomonidan amalga oshiriluvchi ilm-fan va texnologiyalar sohasidagi siyosat masalalariga alohida toʻxtaladi(2).

B.Lundvall tadqiqotlari F.Listning «milliy ishlab chiqarish tizimlari» kontseptsiyasi va firmalar oʻrtasidagi texnologik hamkorlik yoʻlga qoʻyish boʻyicha amalga oshirilgan ilmiy ishlarga tayanadi. B.Lundvall bir davlat ichida yangi bilim va texnologiyalar ishlab chiqaruvchilarning oʻzaro munosabatlarini oʻrganib chiqdi. Muallifning fikriga koʻra, firmalarning texnologik hamkorligi koʻpincha mamlakat ichida amalga oshiriladi va uning institutsional tuzilishining oʻziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Globallashuv sharoitida xorijiy kompaniyalar bilan faol hamkorlik qilinishiga qaramay, innovatsion jarayonlar milliy tizimlar bilan uzviy aloqada boʻladi.

K.Frimen oʻz ishlarida T.Veblen, R.Kouz va G.Saymonning institutsional nazariyalarining xulosalariga tayanadi. Uning ishlarida innovatsion faoliyatning institutsional tarkibi asosiy oʻringa qoʻyiladi. K.Frimen MITni faollik va oʻzaro hamkorlik darajasi yangi texnologiyalarning tarqalishiga yordam beruvchi iqtisodiyotning davlat va xususiy sektoridagi institutsional tuzilmalarning oʻziga xos tarmogʻi ekanligini taʼkidlaydi. Ushbu muassasalar nafaqat tadqiqot oʻtkazish uchun masʼul boʻlgan tashkilotlarni, balki mavjud darajadagi resurslarni korxonada darajasida va milliy darajada boshqarishni oʻz ichiga oluvchi harakatlar tavsifini ham oʻz ichiga oladi. R.Nelson ishidagi asosiy muammolar davlat ilmiy va texnologik siyosatini amalga oshirish va mazkur siyosatni amalga oshirishda zamonaviy MIT doirasidagi imkoniyatlar va cheklovlar R.Nelson ishidagi asosiy muammolar hisoblanadi.

Shunday qilib, R.Nelson texnik taraqqiyotning oʻziga xos xususiyatlarini ajratib koʻrsatar ekan, qatʼiy markazlashtirilgan boshqaruv va rejalashtirish innovatsion taraqqiyotning amalga oshishiga yoʻl qoʻymasligini, shu sababli ham davlatning innovatsion siyosatini amalga oshirishda bozor regulyatorlarining joriy etilishi bir muncha ijobiy natijalar berishini taʼkidlab oʻtadi. SHuni taʼkidlash kerakki, turli mamlakatlar uchun davlat tomonidan tartibga solishning turli mexanizmlari xos boʻlsa-da, qoʻyilgan maqsadlarga erishishning faqatgina, umumiy qoidalari

4-rasm. Milliy innovatsion tizimlarni yaratishning kontseptual sxemasi (2)

Ta'lim, fan (innovatsion g'oyalar manbai), biznes sohasi va ilmiy ishlanmalarning tijoratlashuviga ko'mak beruvchi innovatsion infratuzilmaning turli elementlari milliy innovatsion tizimning eng muhim tarkibiy elementlari bo'lib hisoblanadi. Har qanday samarali milliy innovatsion tizimining asosiy ishtirokchisi bo'lgan davlat uning barcha tarkibiy elementlarining faoliyatini muvofiqlashtirish asnosida innovatsiyalarning amalga oshishi uchun qulay muhit yaratilishini ta'min etadi.

Milliy innovatsion tizimning tub mohiyatini tushunib olish uchun dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlarida milliy innovatsion tizimni yaratishning quyidagi asosiy tamoyil va qoidalarini sanab o'tishimiz lozim:

1. Fan (innovatsiyalarning asosiy manbai) yopiq, izolyatsiya qilingan tizim hisoblanmaydi (universitetlar va ilmiy-tadqiqot markazlari) va, aksincha, har bir yirik segment (davlat ilmiy-tadqiqot markazlari, yirik korporatsiyalarning ilmiy markazlari, kichik fan sig'imli biznes)ning asosiy bo'g'ini hisoblanadi.

2. Tadbirkor, firma, davlat innovatsion jarayonning alohida elementlari sifatida emas, balki murakkab tizimning o'zaro bog'liq bo'g'inlari sifatida qaraladi.

3. Innovatsion faoliyat samarali innovatsion infratuzilma va institutsional omillarning ma'lum bir to'plamining mavjudligi evaziga ta'min etiladi.

Bugungi kunda ko'pgina tadqiqotchilar MITni texnologiyalarni ishlab chiqish, tarqatish va ulardan foydalanish bilan shug'ullanuvchi muassasalar tarmog'i va shuningdek, innovatsion jarayonlarni tartibga solish borasida hukumat tomonidan ishlab chiqiluvchi va amalga oshiriluvchi institutsional chegaralarni shakllantirish sifatida tushuntirishga harakat qiladilar. Ammo, MITga oddiygina institutsional tuzilmalarning majmuasi sifatida baho berish mumkin emas, u yangi bozorlar chegarasi va milliy biznesning raqobatbardoshlik darajasini belgilab beruvchi, bilim va tajribalarni yaratish, tarqatish hamda amaliyotga izchil joriy etish borasidagi o'zaro bog'liq va o'zaro ta'sirlashuvchi institutlar tizimidir.

Shunday qilib, milliy innovatsion tizimning muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishi nafaqat kuchli fan va ta'limning mavjudligini, balki innovatsion maydonda asosiy "o'yinchilar" sifatida davlat va xususiy sektorning o'zaro samarali hamkorligini ham talab qiladi. Ushbu tizimlarning mohiyati davlat-xususiy innovatsion hamkorlikni yaratishdir, unda davlat hoqimiyati va biznes teng huquqli sheriklar bo'lib, bir-birini o'zaro to'ldiradi. Davlat innovatsiyalarning manbai bo'lgan ilmiy-texnikaviy soha va ta'lim tizimini qo'llab-quvvatlaydi, davlat sektorida ilmiy-tadqiqotlar natijalaridan erkin foydalanishni ta'minlaydi, ulardan tijorat maqsadlarida foydalanish uchun shart-sharoitlar yaratadi, zarur innovatsion infratuzilma, malakali kadrlar tayyorlash tizimi va samarali rivojlanish uchun zarur bo'lgan huquqiy-me'yoriy baza yaratilishi borasida tegishli shart-sharoitlar yaratib beradi. Tadbirkorlar qo'shimcha foyda olish maqsadida innovatsion mahsulot bozorida ishlashning barcha tijoriy tavakkalchiliklarini o'z zimmasiga oladigan bir paytda, davlat soliqlardan o'z dividendlarini oladi, ijtimoiy muammolarni hal qiladi va jahon miqyosida boshqa davlatlarga nisbatan o'z o'rnini mustahkamlaydi. Me'yoriy-huquqiy bazani yaxshilash, uni yangicha shart-sharoitlarga moslashtirish, moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish, institutsional o'zgarishlarni amalga oshirish innovatsion jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solishning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi.

REFERENCES

1. Innovatsiyalar iqtisodiyoti: oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma/ A.A. Abduvoxidov, O.T. Sattorqulov, Z.M. Zikriyayev, SH.X. Maxmudov, S. S. Rasulov, I. M. G'aniyev, D. B. Eshpulatov, S.M. Kamilova, B.B.Sobirov Guliston, "ZIYO NASHR - MATBAA", 2022.- 550 b.
2. Abduvoxidov A., Kamilova S. INSON KAPITALI VA IQTISODIYOTNING INNOVATSION RIVOJLANISHINI TADQIQ ETISHDAGI YONDASHUVLAR //Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. – 2023. – T. 1. – №. 4. – С. 12-21.
3. Халилдинов А. ИҚТИСОДИЁТНИ РАҚАМЛАШТИРИШДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЦИФРОВАНИИ ЭКОНОМИКИ INNOVATIONS IN THE DIGITAL ECONOMY Холматов Б.(ФарДУ доценти) //Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. – 2021. – С. 296.
4. Khakimova, Muabara Khalilovna. "USE OF THE BRAINSTORMING METHOD IN THE TEACHING OF SOIL SCIENCE AS A FACTOR OF ACHIEVEMENT OF EFFECTIVENESS." Bulletin of Science and Education 6-3 (109) (2021): 56-61.